Mitten Tarihe, Sözden Yazıya
Dede Korkut Oğuznameleri

Prof. Dr. Fuzuli Bayat

ÖTÜKEN

Fuzuli Bayat:

1958 yılında Azerbaycan'da doğdu. 1984 yılında Azerbaycan Yabancı Diller Enstitüsü Fransız-İngiliz Dili Bölümünü üstün başarıyla ve yüksek lisans derecesi alarak bitirdi. 1990 yılında Özbekistan Bilimler Akademisi'nin Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nde doktora tezini savunarak "Doctor of Philosophie" unvanını aldı. 1990–1992 yılları arasında Azerbaycan Bilimler Akademisi'nin Edebiyat Enstitüsü'nde ilmi araştırmacı olarak çalıştı. 1993–1995 yıllarında Ortak Türk Edebiyatı Bölüm başkanlığı görevini yaptı. 1993–1997 yıllarında baş ilmi işçi (doçent) unvanı ile çalıştı. 1995–1999 yılları arasında ise *Dede Korkut Ansiklopedisi* hazırlama kurulunda başkan yardımcılığı ve yazarlık görevlerini yaptı. Yapmış olduğu çalışmalardan dolayı 1997 yılında Azerbaycan Yazarlar Birliği'nin üyesi seçildi ve halen de Yazarlar Birliği'nin üyesidir. 1997 yılında üst aşama doktora tezini savunarak Filoloji İlimler Doktoru, "Doctor of Sciences" (Profesör) unvanını aldı. Evli ve 3 çocuk babasıdır.

150'den fazla makalesi (kitaplarda, hakemli dergilerde, ansiklopedilerde) bulunmaktadır.

Bugüne kadar yurt içi ve yurt dışında yayımlanmış 33 kitabı:

1. *Oğuz Epik Ananesi ve Oğuz Kağan Destanı*, Sabah, Bakü, 1993
2. *Şaman Efsaneleri ve Söylemeleri*, Yazıcı, Bakü, 1993 (C. Memmedov'la birlikte)
3. *Zaman Zaman İçinde*, Yazıcı, Bakü, 1993
4. *Ali Şir Nevai Hakkında Rivayetler*, Yazıcı, Bakü, 1994
5. *Şah Abbasın Arvadı*, Yazıcı, 1996
6. *Hoca Ahmed Yesevi ve Halk Sufizminin Bazı Problemleri*, Ağrıdağ, Bakü, 1997
7. H. Koroğlu, *Oğuz Kahramanlık Eposu*, Yurd, Bakü, 1999 (Tercüme A. Emrahoğlu, P. Alioğlu, Ş. Ahmedova birlikte)
8. *Korkut Ata. Mitolojiden Gerçekliğe Dede Korkut*, Karam, Ankara, 2003

9. *Köroğlu. Şamandan Aşıka, Alptan Erene*, Akçağ, Ankara, 2003
10. *Türk Dili Tarihi. (Geçmişten Günümüze Türk Dili)*, Ankara, 2003
11. *Türk Şaman Metinleri. Efsaneler ve Memoratlar*, Piramit, Ankara, 2004
12. *Mitolojiye Giriş*, KaraM, Çorum, 2005
13. *Ay Kültünün Dini-Mitolojik Sisteminde Türk Boy Adları Etimolojisi*, 3ok, Ankara, 2005
14. *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötüken, İstanbul, 2006
15. *Oğuz Destan Dünyası. Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*, Ötüken, İstanbul, 2006
16. *Türk Mitolojik Sistemi. Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi*, Cilt: 1, Ötüken, İstanbul, 2007
17. *Türk Mitolojik Sistemi. Kutsal Dişi – Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler – İyeler ve Demonoloji*, Cilt: 2, Ötüken, İstanbul, 2007
18. *Eski Türkçe Sözlük*, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2008 (M.Esen Aliyeva ile birlikte)
19. *Orta Türkçe Sözlük*, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2008
20. *Büyük Türk Bilgini ve Ansiklopedisti Kaşgarlı Mahmud*, Ötüken, İstanbul, 2008
21. *Türk Destancılık Tarihi Bağlamında Köroğlu Destanı* (Türk Dünyasının Köroğlu Fenomenolojisi), Ötüken, İstanbul, 2009
22. *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, Ötüken, İstanbul, 2010, 2. Baskı Ötüken, İstanbul, 2012
23. *Folklor Hakkında Yazılar* (Teorik meseleler), Elm ve tahsil, Bakü, 2010
24. *Dər Amadi bər Osturaşinasi* (Ostureşinaseyi Torkan), (Mutercim Kazım Abbasî), Yaran, Təbriz, 1390 (2011)
25. *Zahireddin Muhammed Babur*, Baburname, Avrasiya Press, Bakü, 2011
26. *Türk Tekke (Tasavvuf) Edebiyatı*, Elm ve tahsil, Bakü, 2011
27. *"Koroğlu" Destanının Menşeyi*, Elm ve tahsil, Bakü, 2012 (Hatire Beşirli ile birlikte)
28. *Folklor Dersleri*, Elm ve tahsil, Bakü, 2012

29. *Evliya Menkabeleri ve ya Türk Dervişlerinin Kerametleri*, Elm ve tahsil, Bakü, 2013
30. *Masallı Folklor Örnekleri,* Elm ve tahsil, Bakü, 2013
31. *Masallı folklor örnəkləri*, 2-ci kitab, Nurlan, B., 2013 (Toplama, tərtib və giriş məqaləsi)
32. *Azərbaycan folkloru və yazılı ədəbiyyat*, Elm ve tahsil, B., 2013 (Hatire Beşirli ile birlikte)
33. Charles Perrault (Şarl Perro), Sadedil anamın nağılları, Nurlan, B., 2013 (Tercüme ve giriş makalesi)

İçindekiler

Giriş 13
1. Oğuznameler 19
2. Sözlü Tarihten Destana, Destandan Oğuznamelere 25
Ön Söz 25
Söz ve Yazı Açısından Oğuznameler 27
Merhale Farkı 30
Son Söz 35
3. İlk Oğuzname - Oğuz Kağan Destanı 37
Giriş 37
Destandaki MitolojikUnsurlar 40
Son Söz 49
4. Oğuznamelerde Devletçilik İdeolojisi, İl Sistemi, İdare Etme ve Kengeş 50
Giriş 50
Devlet İdeolojisi 52
İl İdarî Sistemi 57
Kengeş 63
Hükümdar Kültünün Yaranması 71
Son Söz 76
5. Tanrıoğlundan Evliyaya, Şamandan Ozana Korkut Ata 78
Ön Söz 78
Korkut Atanın Mitolojik ve Tarihî Kimliği 79
Korkut'un Ozanlık İşlevi 84
Ölümden Kaçma 86
Son Söz 89
6. Kitab-ı Dede Korkut'ta Epik Klişeler 90
Ön Söz 90
Klişelerin Metnin Yapısında Rolü 91
Son Söz 102
7. Epik Zamanla Epik Mekânın Birliği 104
a. Hronotop Teorisi ve Türk Destan Metni 104
b. Epik Zaman-Epik Mekân Birliği 105
c. Epik Zaman-Mekân Kavramının Özellikleri 107
d. Retrospektif (Geriye Dönük) ve Perspektif (İleriye Yönelik) Zaman Anlayışı 108
e. Mekânın Bölününürlüğü ve Zamanla Münasebeti 111

f. Zaman-Mekân Kavramının Biz ve Bizden Olmayanlar Zıtlığı Doğrultusunda İdealleştirilmesi ... 113
g. Kutsal Zaman, Kutsal Mekân ... 117
h. Destan Zamanı ile Gerçek Zamanın Anîlik-Ferdîlik Bağlamında Münasebeti ... 121
i. Tarihî Zamanın ve Coğrafî Mekânın Belirtileri ... 124
8. Dede Korkut Kitabında Etnopsikolojik Zıtlıklar veya Konar-Göçer Şuuru ... 128
Ön söz ... 128
1 ... 131
2 ... 136
3 ... 139
4 ... 140
5 ... 141
5.1 ... 142
5.2 ... 143
6 ... 144
7 ... 145
8 ... 146
9 ... 147
Son söz ... 149
9. Kaos-Kozmos Karşılaşması ... 150
10. Tarihi Süreç İçinde Oğuz Milliyetçiliği ... 156
Sonuç ... 164

Kaynaklar ... 165
Dizin ... 172

Dede Korkut Kitabı'nın
Bulunuşunun 200. Yılına İthaftır.

Giriş

Bugün ilim âleminde iki nüshasından biri Dresden Kütüphanesi'nde *Kitab-ı Dedem Korkud Ala Lisan-ı Taife-i Oğuzân*, diğeri Vatikan'da *Hikâyet-i Oğuznâme, Kazan Beğ ve Gayrı* adlarıyla bilinen Oğuzname destanlarının bulunuşunun 200. yılı UNESCO tarafından kutlanmaktadır. *Dede Korkut Kitabı*, Oğuz Türklerinin Karadeniz'le Hazar Denizi arasında kurdukları devletin varoluş mücadelesini, hayat üslûplarını epik bir biçimde, kahramanların alplığı üzerinden anlatan devlet destanıdır. Ozanlar, Dedem Korkut'un adına bağladıkları boyları devlet erkânı, yöneticiler ve onların çocukları önünde anlatmakla millî ruhu, tarih bilincini, devlet geleneğini, fütûhat ideolojisini yaşatmaya çalışmışlar. Diğer Oğuznameler gibi *Dede Korkut Kitabı* da devlet destanı olup Oğuzların Trabzon ahalisiyle, Gürcülerle, Abazalarla, Çerkeslerle, Kıpçaklarla savaşlarının bedîî salnamesidir. Genelde ise Oğuznamelerde etnik karşıdurma Oğuz-Rus, Oğuz-Mısır, Oğuz-Hind, Oğuz-Rum, Oğuz-Slav, Oğuz-Gürcü, Oğuz-Abaza, Oğuz-Kalmık, Oğuz-Kıpçak biçimindedir.

Konusu, misyonu açısından çeşitlilik arzeden *Dede Korkut Kitabı*'nın ilk çekirdeğinin ne zaman, nerede oluştuğu

bilinmese de onun sözel ortamdan yazıya aktarılması, kabul görmüş genel kanaate göre 15. yüzyılın ikinci yarısına denk geliyor. Özel bir üslûpla, kopuz eşliğinde dinleyici ortamında anlatılagelen Dede Korkut boyları bir kahramanlık salnamesi olduğundan dolayıdır ki 18. yüzyıl başlarına kadar sözlü kültürde varlığını koruyabilmiştir. Yazıya aktarıldıktan sonra biraz aşk destanlarının (halk hikâyeleri) etkisiyle, biraz ozanların tarih sahnesinden çekilmeleriyle, biraz da âşıklık sanatının güçlenmesiyle icra ortamında fazla anlatılmayan Dede Korkut destanları hem de yazılı varyantı olmasına rağmen okunmaz olmuştur. Zaman geçtikçe *Dede Korkut Kitabı* unutulmağa yüz tutmuş, bulunup ilim âlemine tanıtılana kadar bir nevi gizli kalmıştır.

Harekesiz yazılan ve 12 boydan oluşan ve *Kitab-ı Dedem Korkud Ala Lisan-ı Taife-i Oğuzân* başlığı taşıyan yazma nüzhayı *Dresden Krallık Kütüphanesi*'nde (Öffentliche Bibliothek in Dresden) ilk defa fark edip bulan, Latince tavsifini yapan Henricus Orthobius Fleischer olmuş, onu sonradan yayımlanan (Catalogus codicum manuscriptorum orientalum biblothecae Dresdensis, Dresden, 1831, No.86) kataloğunda tanıtmıştır. *Dede Korkut Kitabı*'nı bilim dünyasına 1815'te, aslında bir hukukçu olan ve altı yıl (1784-90) İstanbul'da Prusyanın büyük elçisi olarak çalışan, Prusya İlimler Akademisi'nin fahri üyesi (1814), öldüğünde bütün maddî varlığını yoksullara yardım kasasına bıraktığı için mezar taşına "Yoksulların velinemeti" yazılan, 17.000 basma ve 835 yazma eserden oluşan kitaplığını Berlin Kraliyet Kütüphanesi'ne hediye eden Heinrich Friedrich von Diez (1751-1817) Tepegöz boyunun orijinali ile beraber Almanca tercümesini verdiği bilgisiyle tanıtmıştır. İstanbul'da olduğu zamanlarda çok sayıda Türkçe, Farsça ve Arapça yazma nüsha satın alan Diez aradan geçen yirmi yılda çok ciltli olarak tasarladığı *Denkwürdigkeiten von Asien in Künsten und Wissenschaften* (Berlin 1811 ve 1815 yılların-

da) (Asya'nın İlginç Sanat ve Bilim Ürünleri) adlı iki ciltlik eserinde önemli gördüklerini seçerek tercüme etmiştir. H. Achmed Schmiede'nin *Heinrich Friedrich von Diez (1751-1817)* adlı kitabın "Dede Korkut Araştırmacılığının Banisi: Türk Medeniyetinin Bilgin Âşığı Heinrich Friedrich von Diez (1751-1817) 250 Yıl Önce Doğdu"[1] başlıklı yazısında verdiği mâlûmatlara göre bu eserde Resmi Ahmet Efendi'nin *Sefaretname'si*, Şeyh Muhammed Lalezarı'nın *Mizan-ı Ezhar* adlı lâle risalesi, Büzri Cumhur'un *Muzaffername*'si, Amiral Kâtib-i Rumi'nin *Mir'at-ül*-Memâlik adlı seyahatnamesi, bir Türk deniz atlasının tasviri, *Nasâyıh-ı Hukema* ve başka eserler tercüme edilerek yayımlanmıştır.[2] Türkolojide H. von Diez'e ebediyaşarlık kazandıran *Kitab-ı Dedem Korkut*'tan edilen tercüme ise *Denkwürdigkeiten von Asien in Künsten und Wissenschaften* adlı kitabın 1815'te yayımlanan ikinci cildinde verilmiştir.

H. Achmed Schmiede'ye göre von Diez birinci ciltle ikinci cilt arasındaki zamanda ilk kez Dede Korkut ile tanışmıştır. Gerçekten de von Diez, *Denkwürdigkeiten von Asien in Künsten und Wissenschaften I*'de "Atalar Sözü"nden getirdiği darbımesellerin tercümesinde (elyazmada tam 17 kere geçtiği halde) "Dede Korkut/Korkut Ata" antroponimini henüz teşhis etmeyip Korkut adını Türkçe kork/utfiil kökü ile alakalandırarak tercüme eder. "Korkut Ata'nın bellisin versin = Ein böser Vater sey unglücklich. Dede Korkut sanırı dervişlerle söyleşenin canı ile hanümanı yiter = Ein Mönch, der mit bösen und berauschten Derwischen hadert, verliert Leben und Vermögen. Karmış oğlu Dede Korkut = ...besonders fürchte dich vor Karmisch Oghlu." Tercümede birinci misalde Korkut Ata antroponimi korkunç (veya kızgın) baba; ikincisinde korkunç (veya kızgın) derviş diye çevrilir; üçüncüsünde ise darbımeselin

[1] bkz. dspace.khazar.org/.../kitabi%20dedem%20qorq

[2] Schmiede, yılsız, 9.

yöneltildiği kimsenin Karmış Oğlu'ndan korkması önerilmekte, dipnot biçiminde de "'Karmış Oğlu Tatarların özel bir kolu, belki de bizzat müellifin (yani Atalar Sözü'nü yazanın) kendi adıdır" denmektedir. *Denkwürdigkeiten von Asien in Künsten und Wissenschaften II*'de Heinrich Friedrich von Diez "Atalar Sözü" oğuznamesinden misaller vermeye devam ederken yukarıdaki yanılgılarını şöyle izah ve tashih eder: "Oğuznamenin devamını verirken bu kitabın müellifi ve ilk derleyecisine bir kez daha dönmem icabediyor. *İlginç Ürünler*'in birinci cildinde[3] kendisi hakkında sadece Oğuz'un füru'u olduğunu bildirdiğini, bir ihtimala göre her hangi bir ülkenin hükümdarı olduğunu ve İslâm'ın ilk asırlarında yaşamış olabileceğini söyleyebilmiştim. Zaten bu haberler bizzat aynı kitaptan alındığı için bunlara şüphe taşımaz. Ancak, aşağıda Oğuzların Cyklopu hakkındaki makalemde sözünü edeceğim bu yazma 1814 yılında ilk kez elime geçince onda müellifin adına ve yaşadığı devre delalet eden yeni bir ışığa rastladım.[4] Bu uzun alıntıdan da görüleceği kadarıyla von Diez Dede Korkut Kitabını 1814 de görmüştür.

O nedenle diyebiliriz ki hem Dede Korkut hem de Tepegöz hakında ilim âleminde ilk mâlûmatları veren de von Diez'dir. İster Berlin nüshası ister başka konulara açıklık getirecek birçok makamlara da 1815 yayımında yer verilmiştir. Diez kitapta şöyle der: "(Dede Korkut kitabı) şark elyazmaları kolleksiyonumda (61 in klein Folio) ibaresini taşır. Bu (yazma) Dresden Kraliyet Kütüphanesi'nde de bulunmakta ve benimkine, hatalara varıncaya kadar, tamamen uymaktadır." Ancak buradaki bir karmaşık fikre H. Achmed Schmiede şöyle bir değerlendirme yapar: "Bu cümlenin formüle şekli elbette yanlış anlamalara yolverebilirse de, Heinrich Friedrich von Diez'in bahsettiği (61 in

[3] DA I, s. 159-160.

[4] Schmiede, yılsız, 10.

klein Folio) signatürlü yazmadan başka bir Dede Korkut nüshasının âlimin kolleksiyonunda mevcut olmaması, meselenin yukarıda tasvire çalıştığımız gibi olması gerektiğine delalet eder."[5]

Aynı şekilde kaosun simgesi haline gelmiş Tepegöz hakında da bilinenlerin dışında çok ilginç bilgiler sunar. "Onlar (Cyklop'lar), vahşi ve melun adamlar biçiminde anlatılmaktadır, ki bu halleri 'cyklopik yaşam' deyiminin tasvir ettiği kanunsuz, örf-adetsiz, dinsiz bir hayat sürenlerin durumunu sergiler. Bütün Cyklop'ların müşterek yönleri bu olsa gerek"[6] [7]

Destanın ve yazıya aktarılan metnin Dede Korkut adına bağlanması onun Korkut'un şahsiyetiyle bütünleşmesi anlamına gelir. Bu da araştırmacıları, Dede Korkut'u destanların ilk anlatıcısı olarak adlandırmasına sebep olmuştur. Eserin çeşitli yerlerinde "dede", giriş bölümünde de dört defa "ata" unvanıyla anılan bu bilgin, konar-göçer Türklerin yüceltip kutsallaştırdığı, bozkır hayatının geleneklerini ve törelerini, en önemlisi de devlet protokolünü çok iyi bilen biri, ermiş evliya, kültürel kahraman, mitolojik varlık, tarihî şahıs gibi çeşitli evrelerden geçmiştir. Onunla bağlı canlı hatıraların çoğu bu gün de Orta Asya bozkırlarında korunmaktadır.

---

5 Schmiede, yılsız, 10.

6 Diez, DA II, s. 408.

7 Schmiede, yılsız, 14.

1. OĞUZNAMELER

Oğuznameler, Türklerin dünya görüşü, estetik zevkleri, tarihi, devletçiliği, yönetim sistemi hakkında kıymetli tarihî-bedîî kaynaklardır. Daha önce de defalarca değindiğimiz gibi Oğuzların ictimai-siyasî, tarihî-mitolojik, dinî-felsefî görüşlerini, epik-bedîî tefekkürünü yansıtan örneklere ilmî literatürde Oğuzname denilir. Oğuzname geniş anlayış olup, bünyesinde Oğuzların kozmoetnogonik ve takvim mitlerini, destanlarını, rivayetlerini, atalar sözlerini, darbül-mesellerini, şecere edebiyatını, masallarını, şiir parçalarını birleştirir. *Oğuzlar hakkında herhangi bedîî, tarihî, tasvirî bilgi Oğuzname'de adlandırılır. Oğuzların sosyal-siyasî, tarihî-mitolojik, dinî-felsefî görüşlerini, epik bedîî düşüncesini yansıtan örnekleri içeren Oğuzname terimi geniş anlamda kullanılmıştır aslında Oğuzların kozmik menşei, takvim ve köken mitleri, destanları, şiir parçaları, efsaneleri, atasözleri, soy kökleri, ortaya çıkışları hakkında sözlü ve yazılı metinler toplamıdır.*[1] Oğuzname, hem konar-göçer hem de yarı yerleşik Türk

[1] Vikipedi'de Oğuznameler maddesinde benim yazım koyulmuş, ancak yazının sonunda kaynakça kısmında başkalarının isimleri yazılmıştır. Bkz. Bayat F., *Oğuz Epik Ənənəsi və Oğuz Kağan Dastanı*, Sabah Nəşriyyatı, B., 1993; Bayat F., *Oğuz Destan Dünyası. Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*, Ötüken, İstanbul, 2006, 2-ci nəşr Ötüken, İstanbul, 2013; Bayat F. "Oğuznameler, 1-8", *Kitab-ı Dede Korkut Ensiklopediyası*, C.2, Bakü, 2000, s. 225-235.

kavimleri arasında millî ruhu yüceltmekte büyük rol oynar. Kökü efsanevi Oğuz Kağan'ın soyu ile ilgili olan sözlü örnekler ilk zamanlarda Oğuz Türklerinin yazılmamış kanunları olmuştur. Bunu tarihî-kronolojik Oğuzname yazarları da (Reşideddin, Yazıcıoğlu Ali, Ebubekir Tehrani, Ebulgazi Bahadır Han, Salır Baba, Hafız Tanış Buhari vb.) tekrar tekrar kaydetmişlerdir. Bu anlamda Oğuzname uzun zaman halkın kahramanlık tarihi gibi canlı şekilde yaşamış, Oğuz birliğinin dağılması, konar-göçerliğin yerleşiklikle yer değiştirmesi, Türkmenliğin tarihe karışması sonucunda unutulmaya yüz tutmuştur. Bugün Oğuzname motiflerinin farklı farklı folklor örneklerinde, edebi eserlerde yeniden canlandırılması, tarihî zamana dönüşün başlangıcıdır.

Sayıları otuz kadar olan Oğuzname, Türk cihan devleti ülküsü ve dünyayı yönetmek düşüncesi hakkında o zamanki tarihî eserlerin, yazılı kaynakların verdiği mâlûmattan daha mufassal, derin ve dolgun bilgi vermektedir. Oğuznamede Türk boylarının orduda yerleşim düzeni, damgaları, şölende aldıkları ülüşleri, divandaki mevkileri yer almıştır ve bunlar milattan önceki ve sonraki tarihî kaynakları tamamlayıcı niteliktedir. Oğuzname sözlü tarih olup tarihî hafızanın kodları, Oğuzların şeceresi hakkında ilk elden bilgi sunmaktadır. Yazılı Oğuznamenin revaçta olması İslâm dünyasında Türklerin, özellikle de Oğuzların (Gazneviler, Selçuklar, Harzemşahlar), aynı zamanda Karlukların (Karahanlılar), Kıpçakların (Mısır Memlükleri) hâkim mevkiye çıkması ile alakalıdır. Özellikle Oğuznamelerin İlhanlılar döneminde yazıya alınması Oğuz şuurunun canlı olduğu bir dönemden haber verir. Ancak Oğuzname, sadece sözlü tarih de değildir. O degişik türleri, konuları kendinde barındıran büyük bir eserdir.

Oğuz Kağan ve onun evlatlarından bahseden iki yazılı destan (Oğuz Kağan ve Kitab-ı Dedem Korkud ala Lisan-ı

Taife-i Oğuzan), atasözleri (Hazihi'r-Risâlet-i Min Kelimât-ı Oğuznâme el-Meşhûr bi-Atalar Sözü ve Emsali-Mehemmedeli), anonim Oğuz şiirleri, Oğuzname'nin Uzunköprü varyantı, Dana Ata ve Andelip'in mesnevileri, aynı zamanda yirmiden fazla salname günümüze gelmiştir. Oğuzname adı altında toplanan örnekler belirli türlerde (destan, atasözleri, rivayet), şekilde (epik, tarihî, edebî) ve dillerde (Çin, Arap, Fars, Türk) mevcuttur. Özellikle tarihî-kronolojik salnamelerin ilk kez Çin dilinde yazıldığı bilinen bir gerçektir. Meşhur Çin tarihçisi Sıma Tsyan'ın salnamesi buna örnek olabilir. Tarihî Oğuzname'nin doğu varyantı olan Çin yıllıkları Hun Devleti'nin idarî-inzibatî yapısı hakkında verdiği bilgilerle batı varyantını tamamlar. Sonradan Arap, Fars dillerinde yazılmış çok sayıda tarihî eserlerin ön kısmında Oğuz tarihi hakkında bilgi vermek adeta gelenek halini aldı. Türkçe yazılan Oğuznameler biraz geç olarak 15. yüzyılda ortaya çıkmış ve bir Oğuznamecilik geleneği oluşmuştur. Ancak Oğuzname'yi Oğuzların tarihi olarak yazma geleneği herhalde daha erken 5. yüzyılda başlamış, yaygın şeklini 15.-16. yüzyılda almıştır. Muhtemelen yazılı Oğuzname, tarihî şuurun mahsulü olup Türk boylarının tarihî yürüşlerini, hükümdarların şecerelerini yazmak için oluşturulmuştur. Yazılı Oğuzname metinleri genel anlamda sözlü gelenekten tam kopamasa da, bu bir tarih yazma cehtidir ve en önemlisi de buradaki düşünce destanî değil, tarihîdir. Hem de İslâmiyet'ten sonra tarihî Oğuznameler Türkmenliğin güçlendiği dönemlerde yazılmaya başlamıştır. Ona göre de tarihî Oğuznamelerde Oğuz'un fatihliği, onun din yayan veli olması ile birleşmiştir.

Oğuznamenin hem epik hem de tarihi varyantları sözlü kaynaktan beslendiği için onlarda motif yakınlığı ve olay örgüsündeki benzerlik çok güçlüdür. Tarihî-kronolojik Müslüman Oğuznamelerinden en meşhurları olan F. Reşideddin'in *Camiü't-tevarih* adlı eserindeki "Tarih-i Oğuz u

Türkan"ı (XIV), Yazıcıoğlu Ali'nin *Tarih-i Al-i Selçuk* (XV), Tebrizli Mahmudoğlu Hasan Bayatlı'nın *Cem-i Cem-ayin* (XV), Ebubekir Tehrani'nin *Kitabi-Diyarbekriye* (XV), Enveri'nin *Düsturname* (XV), Mirhond'un *Rövzetüs-sefa* (XV), Handemir'in *Xülaset el-Ahbar* (XVI), Bayburtlu Osman'ın *Tevarih-i Cedid-i Mir'at- i Cihan* (XVI), Hafız Tanış Buhari'nin *Şerefnameyi-Şahi* (XVI), Salır Baba Gulalıoğlu'nun *Oguzname* adı ile meşhur olan *Tarih-i Salır Baba* (XVI), Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şeçere-i Terakime* ve *Şeçere-i Türk* (XVII), Şekarim Hudayberdiulı'nın *Türklerin, Kazakların, Kırgızların ve Han Sülalesinin Şeceresi* (XIX) vb. eserlerinin tipolojik tahlilinden anlaşılır ki folklor için kalıp ifâdelerden tutun da, olay-kompozisyon yapısına, kahramanın biyografik tarihine (doğması, ilk kahramanlığı, evlenmesi vb.) kadar bütün olay örgüsünde folklor ruhu (alp tiplemesi, at motivi, karanlık âleme seyahat, deyim tarzı, yazı manerası vs.) hâkimdir. Oğuzname'de Türklerin yürüyüşü, devlet kurmak için mücadeleleri, dünya nizamı yaratmak cehtleri tarihî bir gerçeklikle takdim edilmişdir. Tarihî Oğuzname'nin hem doğu hem de batı varyantları daha çok şecere geleneği şeklinde korunduğundan, onları tarihî-mitolojik şecere olarak da adlandırmak mümkündür. Hükümdarlar için yazılan bu tür Oğuznamelerde destan unsurları çokça korunsa da, fonksiyon bakımından bunlar edebî-epik türlerden farklılık arzeder. Oğuzname, Oğuzların ve diğer Türk kavimlerinin tarihî-coğrafî mekânları, devletleri, idare etme mekânizmaları, idarî-askerî teşkilatları ve demokratik yönetim sistemleri hakkında tutarlı bedîî-tarihî kaynaktır. Bu özelliğinden dolayı, Oğuzname'den tarihçiler, filologlar, halkbilimciler, filozoflar da kaynak olarak yararlanabilirler.

Sözlü gelenekte yaşayan Oğuzname destanları ile beraber, yazılı epik abidelerin 5. yüzyıldan önce mevcut olduğu Ed-Devadari'nin *Dürerü't Tican ve Tevarih-i Gurerüt-Ezman*

adlı kısa tarih eserinden de bilinmektedir. Ancak bu Oğuzname bize kadar ulaşmamıştır. Ed-Devadari'nin bilgilerinden anlaşılır ki bu Oğuzname, Oğuz Kağan'dan başlayıp Selçuklara kadar olan bir devrin destanlaşmış veya yazıya aktarılan sözlü tarihidir. Oğuz destanlarının bize kadar gelen en eski varyantı, takriben 13. yüzyılın sonları 14. yüzyılın başlarında Turfan'da asıl nüshadan Uygur alfabesi ile yazıya alınmış *Oğuz Kağan Destanı*'dır. Mazmunundan anlaşıldığına göre bu Oğuzname, Oğuzların cihan devleti kurma ülküleri, boy sisteminin oluşması hakkında tarihî-mitolojik hikayetlerinin destan varyantıdır. 16. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen ikinci büyük Oğuzname *Kitab-ı Dedem Korkud Ala Lisan-ı Taife-i Oğuzân*'dır. Dede Korkut boyları, *Oğuz Kağan Destanı*'nın hem mazmunca hem de tarihî-kronolojik açıdan devamıdır. Oğuz dünya görüşü, devlet yapısı, istişare heyeti olan kengeş, harbi-demokratik sistem değişmeden her iki destanda aynı şekilde sunulur. Ancak *Oğuz Kağan Destanı*'nda ilk Türk devletinin kurulması, Oğuzların Moğolistan'dan Mısır'a kadar olan topraklarda hükümranlığı göz önüne alınarsa, Dede Korkut boylarında Karadeniz'le Hazar Deniz'i arasında olan Oğuz İli'nden söz etmek gerekir. Diğer taraftan birinci Oğuzname'deki merkezleşmiş il idarî sistemli devlet Dede Korkut boylarında biraz zayıflamış, beylerbeyliklere bölünmüştür. İç Oğuz'la Dış Oğuz'un birbirine karşı gelmesi ise devletin artık siyasî otoritesinin zayıflamasından, çekişmeler devri yaşadığından haber verir. Oğuz Kağan'da tasvir edilen olaylar kısa olan Uzunköprü varyantında da tekrarlanır. Her iki destan İslâmiyet'ten önceki dünya görüşün ürünüdür. Dede Korkut boyları ve tarihî Oğuznameler ise İslâmi unsurlarla zenginleşmiştir.

Oğuzname adı ile bilinen anonim şiirlerde Korkut Ata, Oğuz Kağan, Bayındır, Kazan ve diğer Oğuz kahramanları övülür, kahramanlık sahneleri takdim edilir. Korkut

Ata'nın ölümden kaçması, dolayısıyla ölümle mücadelesi tasvir edilir. Bu şiirler veya jırlar Oğuz bedîî düşüncesinden haber verir.

Oğuzname dünya görüşünün, motiflerinin yalnız Türk folkloruna ve edebiyatına değil, aynı zamanda Fars edebiyatına da büyük tesiri olduğu kanıtlanmıştır. Nitekim 6. yüzyılda Buzurg Mehr tarafından Farsçaya çevrilmiş Oğuz Destanı'nın İran şairlerinden Degigi'ye ve Firdevsi'ye etkileri inkâr edilemez. Firdevsi, Şehname'sinde Oğuz mitlerinden, destanlarından geniş şekilde yararlanmıştır. Karahan olayı, Korkut Ata'nın ölümle mücadelesinin Efrasiyab'ın ölümden kaçmak çabalarına dönüşmesi, Bamsı Beyrek hikâyesinin Bijen ve Menije destanında yer alması, Tepegöz mitinin İsfendiyar olayında görülmesi vb. gibi birçok Türk sözlü kültür ürünü Şehname'de yer almıştır. Oğuzname motiflerinden, bir Azerbaycan Türkü olan Nizamî Gencevî de Farsça yazdığı Hamse'yi oluşturan mesnevilerinde yararlanmıştır. Bütün bunlar ayrıca araştırılması ve netleştirilmesi gereken meselelerdir.

Özetle, Oğuzname siyasî tarihin yanısıra, hem de daha ziyade, kültür ve medeniyet tarihidir.